

Russland og Sovjetsamveldet

Del 1. Russland i 2015

Norge og Russland har felles grense i nord, og har gjennom historien stort sett hatt et godt naboforhold. Den såkalte «pomorhandelen»¹ mellom kystboerne på Kola og i Nord-Norge varte fra tidlig på 1700-tallet og fram til den russiske revolusjon i 1917, da grensene ble stengt. Russland var et av de 10 landene som i 1920 undertegnet Svalbardtraktaten, en internasjonal avtale som sikrer Norges suverenitet over Svalbard. I likhet med Norge har de drevet kullgruver der. I Barentshavet har Russland og Norge i mange år hatt hver sin oppfatning av hvor grensen mellom landenes fiskerisone går. Dette førte til at det mellomliggende havområdet, «gråsonen» lå åpen for alle land. I 2010 ble statsminister Jens Stoltenberg og den russiske presidenten Dmitrij Medvedjev enige om delelinjen.

Da Russland annekterte Krim i 2014 innførte EU og USA sanksjoner mot Russland. Den norske regjeringen valgte å slutte seg til dette, noe som førte til at russerne stengte sitt marked for innførsel av norsk laks. Som NATO-land merker vi også at forholdet til naboen i øst har blitt mer anstrengt.

Landet

Russland er omtrent dobbelt så stort som USA, både i flateinnhold og innbyggertall, og strekker seg over flere klimasoner. Landet er rikt på alle slags naturressurser, og har over halvparten av skogen, den dyrkbare jorda og drikkevannet i verden.

Russland er en **forbundsstat**, det vil si flere stater som til sammen utgjør ett land. Mange store land er satt sammen på denne måten, for eksempel Australia, Brasil, Canada, Nigeria og USA. Hver delstat har gjerne sine egne lover, og i tillegg er det vedtatt **føderale** lover som gjelder hele føderasjonen, som er et annet ord for forbundsstat. Utenrikspolitikk, militærvesen og penger er som regel felles for føderasjonen.

De fleste forbundsstater består av likeverdige delstater som er blitt enige om å slå seg sammen. Slik er det ikke i Russland. Her har delstatene kommet med til forskjellige tider og på helt forskjellige vilkår ó som for eksempel gjennom krig. Derfor er de ikke likeverdige. 21 republikker², 6 provinser og to bystater³ har forskjellige grader av selvstyre. Alle disse samt de 49 fylkene sender 2 representanter hver til nasjonalforsamlingen i Moskva, **dumaen**.

---

¹ Russisk «po more» betyr «ved havet».

² Det er 6 grader av selvstyre for republikkene, som alle har egen president og nasjonalforsamling.

³ St. Petersburg og Moskva.

Del 2. Historien

Kommunist-revolusjonen

I oktober 1917, på slutten av 1. verdenskrig, brøt det ut revolusjon i St. Petersburg⁴. Byregjeringen ble byttet ut med et råd, som på russisk heter **sovjet**, av arbeidere og soldater. Revolusjonen bredte seg raskt. Tsaren ble avsatt og senere skutt sammen med tsarinaen og barna. Det ble borgerkrig, og etter 4 år var hele Russland blitt en kommunistisk sovjet-stat. Dumaen ble omdøpt til *Det øverste sovjet*.

Under borgerkrigen sendte Storbritannia og Frankrike hærstyrker inn i Russland for å slåss mot kommunistene. Sovjet-ledelsen glemte aldri denne **intervensjonen** og var siden alltid mistenksomme overfor de vestlige landene. De allierte seg med (til dels svært motvillige) republikker og laget et belte av allierte land rundt hele Russland, og slik ble Sovjetsamveldet til.

På 1930- og 40-tallet ble Sovjetsamveldet styrt av kommunistlederen *Josef Stalin* («stålmannen»). Alle som ble mistenkt for å være motstandere av hans styre ble fengslet og senere skutt eller sendt til straffarbeidsleirene i Sibir, **gulag**, der mange av dem døde av sult og utmattelse.

Etter Stalins død i 1953 ble makten stort sett delt på flere, men alltid bare noen få. Denne styreformens kalles **oligarki**, fåmannsstyre.

Sovjetsamveldet

Her er en alfabetisk liste over de 15 medlemslandene i Sovjetsamveldet:

Armenia
 Aserbajdsjan
 Estland
 Georgia
 Hviterussland /Belarus)
 Kasakhstan
 Kirgisistan
 Latvia
 Litauen
 Moldova
 Russland
 Tadsjikistan
 Turkmenistan
 Ukraina⁵
 Usbekistan

---

⁴ Byen ble omdøpt til **Leningrad** etter revolusjonslederen Lenin, og het det i 80 år.

Under 2. verdenskrig sto Sovjetsamveldet sammen med hele den vestlige verden mot Hitler-Tyskland. «Den store fedrelandskrigen» gikk hardt ut over Sovjetsamveldet, og spesielt Russland, som mistet 25 millioner mennesker i krigshandlingene. Under et historisk møte på Jalta i 1944 mellom *Churchill* (England), *Rosevelt* (USA) og *Stalin* (Sovjet) ble de tre store enige om hvordan Europa skulle deles når krigen var vunnet. Stort sett gikk dette etter avtalen⁶, men russerne rykket fortere inn i Tyskland enn vestmaktene på sin kant. Resultatet var at Berlin ble liggende som en øy inne i Øst-Tyskland. Avtalen gikk ut på at Berlin skulle deles. Russerne holdt seg til avtalen, men da stadig flere fra Øst-Tyskland flyktet gjennom Vest-Berlin bygde de i 1961 en mur tvers gjennom byen,

«De tre store», Churchill, Rosevelt og Stalin under den berømte konferansen på Jalta ved Svartehavet der de ble enige om å dele inn Europa i soner etter krigen. Russerne fikk mest å si over Øst-Europa, de to andre over Vest-Europa.

«Jernteppet» og den kalde krigen

5. mars 1946 holdt Winston Churchill en tale ved Westminster College i Missouri, USA. Han snakket om kommunistenes frammarsj og den delingen av Europa som holdt på å skje: *«Et jernteppe er i ferd med å senke seg over Europa fra Stettin i Baltikum til Trieste ved Adriaterhavet».*

Churchill advarte amerikanerne mot å bli overmodige fordi de nå var i ferd med å bli verdens ledende nasjon. De burde samarbeide med russerne i FN i stedet for å bygge opp en ny maktbalanse med enda verre våpen enn den forrige. Hitler hadde vært lett å stoppe hvis verden hadde forstått hva som foregikk i Tyskland i 1933, sa Churchill. Han hadde prøvd å si fra allerede i 1930, men ingen ville høre på ham.

Berlinm-blokaden

Også uttrykket «kald krig» stammer fra Churchills tale i Missouri. Det var store spenninger mellom Sovjetsamveldet og Vestmaktene, spesielt i Berlin, som de tidligere allierte delte kontrollen over. Berlin lå som en øy langt inne i Øst-Tyskland. I juni 1948 stoppet russerne all trafikk på veiene inn til Berlin, slik at det på kort tid ble mangel på livsviktige varer som mat og medisiner. Vestmaktene svarte med å sende en hel flåte av transportfly fra den amerikanske basen i Hamburg. Denne luftbrua var så effektiv at russerne til slutt ga opp blokaden.

⁶ Russerne befrikk Nord-Norge i 1944 og trakk seg ut igjen som avtalt.

Berlinmuren

For østtyskerne var Berlin en åpen dør til Vest-Tyskland, og mot slutten av 1950.tallet ble flyktningestrømmen stadig sterkere. Myndighetene i Øst-Tyskland ville tette igjen dette hullet og i 1961 bygde de en mur med puggtråd og væpnede vakter tvers gjennom byen. Muren ble stående til 1989.

Cubakrisen

Rustningskappløpet gikk ut på å skaffe seg flere og verre våpen enn motstanderen, som da ville bli skremt fra å angripe. Lagrene med atomvåpen hopet seg opp både i øst og i vest, og folk var alvorlig redde for at noen skulle trykke på atomknappen ved en feiltakelse. Under Cubakrisen i 1962 var det nære på. Russerne hadde plassert utskytingsramper for atomraketter på Cuba, og president Kennedy truet med å gå til krig hvis de ikke ble fjernet. I siste øyeblikk trakk Sovjetsamveldet raketten tilbake. Kort tid etter ble den fargerike og uberegnelige statsministeren *Nikita Krustsjov* avsatt. Til alles overraskelse ble han ikke skutt, slik det hadde vært vanlig i Stalin-tiden. Han fikk beholde leiligheten og bilen og fikk en pensjon på 400 rubler i måneden.

Warsawapakten

I Europa ble jernteppet stadig mer ugjennomtrengelig. På den ene siden lå Vest-Europa, på den andre siden en ring av kommunistiske stater rundt Sovjetunionen: Øst-Tyskland, Polen, Tsjekkoslovakia, Ungarn, Romania, Bulgaria og Jugoslavia. De ble ikke medlemmer av Sovjetsamveldet, men russisk ble obligatorisk i alle skoler, grensene mot Vest-Europa ble stengt, og all handel gikk østover. Alle de kommunistiske landene var medlemmer av **Warsawapakten**, som var det sovjetiske svaret på den amerikansk-dominerte forsvarsalliansen **NATO** (*North Atlantic Treaty Organisation*).

Folk i de fleste vestlige land oppfattet Sovjetunionen som en trussel. Særlig ille var «**Bresjnev-doktrinen**»,⁷ som gikk ut på at Russland skulle «hjelp» alle land der kommunistene hadde flertall inn i den sovjetiske blokken. Angsten for russerne var også hovedgrunnen til at Det norske arbeiderpartiet med statsminister Gerhardsen i spissen drev en beinhard forfølgelse av norske kommunister i årene etter krigen.

Sputnik

I de første 10-12 årene etter krigen prøvde amerikanske forskere gang på gang å skyte opp en satellitt på halvannen kilo som skulle gå i bane rundt jorda. Det gikk like dårlig hver gang.

---

⁷ Det var statsminister *Leonid Bresjnev* som gjorde dette til sovjetisk politikk da sovjetarmeen invaderte Tsjekkoslovakia i 1968, men angsten for sovjetisk angrep var sterk i alle nabolandene til Sovjetsamveldet helt siden slutten av 2. verdenskrig.

Enten kom ikke bæreraketten opp i den nødvendige farten på 28.000 kilometer i timen, eller så brant satelitten opp.

4. oktober 1957 gikk den 83 kilo tunge russiske satelitten **Sputnik** i bane rundt jorda. Oppskytingen skapte sjokkbølger i USA. Her hadde russerne fått til noe de selv ikke hadde greid. Var kommunismen bedre enn deres eget politiske system? Hva var i veien med amerikanerne? Var det skoleverket som var for dårlig? Neste sjokk kom bare en måned senere, da russerne sendte opp Sputnik II med hunden *Laika* om bord. Sputnik II veide 503 kg, og nå forsto amerikanerne. Det var bærerakettene som var nøkkelen til suksessen. Og hvem var det som utviklet bæreraketter? De militære forskerne. Dermed begynte et rakettkapløp som gikk nettopp i den retningen Churchill hadde advart mot.

Måneferdene

20. juli 1969 gikk amerikaneren Neil Armstrong som det første menneske på månen. Balansen var gjenopprettet. Amerikanerne kunne puste lettet ut, og det ble innledet et amerikansk-russisk romfartssamarbeid som varer fremdeles i 2006.

Kampen om verdensmakt

Helt siden 2. verdenskrig drev Sovjetsamveldet og USA en intens kamp om innflytelse i land over hele kloden. Begge leverte våpen og annen militær hjelp til borgerkriger på Cuba, i Korea, Vietnam, Chile, Nicaragua, Angola og flere andre afrikanske land. Selv om flere av disse landene har kommunistisk styre i dag er det klart for alle, også for russerne, at det er amerikanerne som har vunnet kampen om verdensherredømmet.

Det er skrevet kilovis med bøker og artikler om hvordan og hvorfor det mektige Sovjetsamveldet plutselig kunne smuldre bort og forsvinne i løpet av et par år. De fleste er enige i at det har noe med økonomi og organisering av samfunnet å gjøre.

Sovjetsamveldet bryter sammen

Markedsøkonomi og planøkonomi

USA og de fleste vestlige land har **markedsøkonomi**, også kalt kapitalisme. Alle kan produsere de varene de vil. Når det blir for mye av en vare, synker prisen, og noen av produsentene går over til å lage andre ting. Blir det for lite av en vare, stiger prisen. Da blir det mer lønnsomt å produsere denne varen, og flere konkurrerer om å lage den for å tjene mer penger. Slik regulerer markedet seg selv, og forbrukerne får de varene de ønsker.

Planøkonomi etter sovjetisk modell betyr at staten planlegger hva og hvor mye som skal produseres, hvem som skal lage varene, hvem som skal levere råmaterialene, hvor de ferdige varene skal selges og hvem som skal frakte dem dit. Alt skjer etter søknad til staten, som må ha tusener av kontorer for å håndtere alle skjemaene. Dette kalles **byråkrati** (kontorstyre).

Femårsplanene

Stalin var en genial hærfører, men ikke fullt så genial som leder av et sivilt samfunn. Hele det veldige Sovjetsamveldet ble organisert som en militærleir. Regjeringen skulle ha full kontroll med all produksjon, transport og fordeling av varer og tjenester. Planene ble lagt for fem år om gangen. Fabrikker, skoler, sykehus, banker og transportbyråer fikk lister over alt de skulle gjøre de neste fem årene. Hvis de fikk problemer måtte de søke om å få gjøre endringer. Dette fungerte aldeles utmerket på store nasjonale oppgaver som bygging av veier, jernbaner, flyplasser og kraftverk. På få år ble Sovjetsamveldet en industriell stormakt. I jordbruket gikk det så som så fordi mange av bøndene gjemte unna varer og solgte dem på svartebørsen. Etter hvert gikk store deler av varehandelen i stå.

Opprøret i Polen

Under den kalde krigen var alle kommunistiske land ettpartistater. Bare kommunistpartiet var tillatt. Fagforeninger var forbudt. Kirkene var stengt, og det var forbudt å samles til gudstjeneste.

På slutten av 1970-tallet skjedde det to ting i Polen som skulle få hele kommunismen til å vakle. Den polske kardinalen *Karol Wojtyła* ble valgt til pave⁸ i 1978, og den unge elektrikeren *Lech Walesa*⁹ organiserte en ulovlig streik blant arbeiderne på Lenin-verftet i Gdansk i 1980. Kort tid etter ble fagforeningen **Solidaritet** stiftet og fikk hele 10 millioner medlemmer. Det regjerende kommunistpartiet brukte harde midler for å stoppe opprøret, men bølgen ble bare sterkere for hvert år. Polakkene ville ha frihet.

Berlinmuren faller

Berlinmuren var en 45 km lang mur av betong, piggråd og elektriske gjerder mellom Øst- og Vest-Berlin. Øst-Tyskland bygde den i 1961 for å hindre at østtyskerne flyktet til Vest-Berlin.

I november 1989 «misforsto» de østtyske vaktene en ordre og lot portene stå åpne. Folk strømmet gjennom, og noen begynte å plukke ned den forhatte muren med hakker, meisler og knipetenger. Myndighetene i øst hadde ingen ting å stille opp mot dette, og fra Moskva var det ingen hjelp å få. Den nye sovjetiske presidenten var ingen tilhenger av maktbruk, slik som sine forgjengere.

Glasnost

I 1985 ble *Michael Gorbatsjov* valgt til leder av kommunistpartiet. Han gikk straks i gang med å legge om økonomien i retning av den vestlige, og tok opp igjen forhandlingene med USA om atomnedrustning. «Gorbie» ble kjempepopulær blant amerikanerne da han var på statsbesøk i USA og gikk ut i gatene og håndhilste på så mange han rakk over.

Det var også gjennom Gorbatsjov at verden lærte det russiske ordet **glasnost**, åpenhet, som var merkelappen på hans politikk. Som president fra 1988 gikk han inn for å avvikle hele Sovjetsamveldet og innlede et likeverdig samarbeid med de landene som selv ønsket det.

I 1991 ble sovjetunionen oppløst. Estland, Latvia og Litauen grep sjansen og bandt seg til Vesten så raskt de kunne. Georgia og Ukraina har også valgt en kurs mot større uavhengighet.

---

⁸ Voytila tok navnet **Johannes Paul II**, og satt som pave i 27 år til sin død i 2005.

⁹ Lech Walesa fikk senere Nobels fredspris, og ble også president i Polen.

Afghanistan

På hele 1980-tallet forsøkte russerne å få kontroll over Afghanistan. De klarte det aldri, og tusener av russiske soldater kom hjem i kister. Den meningsløse krigen ble til slutt like upopulær i Russland som Vietnamkrigen hadde vært i USA, og til slutt måtte de gi opp. Denne krigen bidro sterkt til å svekke Sovjetunionen.

Boris Jeltsin Russlands første president

Vinneren av presidentvalget i 1991 var den populære borgermesteren i Moskva, *Boris Jeltsin*. Han åpnet opp for full markedsliberalisme i Russland. Det ble kaos i økonomien. Noen mennesker ble styrtrike, særlig de som kjøpte opp de statlige oljeaksjene. Langt flere mistet arbeidet og ble fattige. Mange ønsket seg tilbake til sovjettiden, da de hadde i hvert fall hadde arbeid. Kommunistpartiet og nasjonalistene fikk stor oppslutning. Jeltsin ble gjenvalgt for en ny femårs periode i 1996, men trakk seg i desember 1999 på grunn av sterk kritikk, hjerteproblemer og alkoholmisbruk. Statsminister Vladimir Putin overtok som midlertidig president.

Vladimir Putin

26. mars 2000 vant *Vladimir Putin* presidentvalget. Sekretæren hans, Dmitrij Medvedjev ble statsminister. Senere har disse to skiftet om å ha de to toppledervervene.

Putin hadde lovet å gjenreise Russland som stormakt. Noe av det første han gjorde var å gå til sak mot lederne for det største private oljeselskapet i landet. De ble funnet skyldige i å ha svindlet staten for milliardbeløp og dømt til lange fengselsstraffer.

Krim og Ukraina

I 1954 vedtok Det øverste sovjet å overføre Krim-halvøya til sovjetrepublikken Ukraina¹⁰. For befolkningen gjorde dette lite forskjell ettersom språket i hele Sovjetsamveldet var russisk, og de hadde felles utenrikspolitikk. Da Sovjetunionen ble oppløst inngikk Russland en leieavtale av den russiske flåtebasen i Sevastopol. Leien ble avregnet mot russiske gassleveranser til Ukraina.

I 2013 orienterte Ukraina seg mot Europa og Vesten. Russerne ble engstelige for å få NATO som vertskap for leieavtalen om basen for Svartehavsflåten, og sendte soldater uten uniform til Krim. Det ble arrangert folkeavstemning om hvilket land befolkningen ville tilhøre, og ettersom 75 % av dem var russere var resultatet gitt. 21. mars 2014 kunne Vladimir Putin undertegne en avtale med den uavhengige republikken Krim om gjenforening med Russland.

Både EU og NATO har måttet stå som tilskuere til dette dramaet. Å gripe inn kunne føre til en ny verdenskrig. Det eneste de kunne gjøre var å innføre handels- og økonomiske sanksjoner mot Russland, sanksjoner som ble strammet ytterligere til da russiske militære støttet pro-russiske opprørere i de østlige provinsene av Ukraina.

---

¹⁰ Krim hadde vært et russisk fylke i 300 år. Forslaget om overføring kom fra sovjetlederen Nikita Krustsjov, som selv var ukrainer.

Arbeidsoppgaver

1. Finn Russland på kartet. Du må ha et kart som omfatter både Europa og Asia for å få med alt. Russland grenser til flere hav. Hvilke hav er det?
2. Den russiske staten er en føderasjon (forbundsstat). Hva vil det si? Nevn andre land som er føderasjoner.
3. Forholdet mellom delstatene i Russland er langt mer innviklet enn i noen annen forbundsstat. Hva er det som gjør det hele så vanskelig?
4. Russland er rikt på naturressurser. Kan du nevne noen?

Del 2

5. Hva skjedde i Russland i 1917?
6. Hva betyr ordet **sovjet**?
7. Hva er en **intervensjon**? Hvem interвенerte i Russland etter at 1. verdenskrig sluttet i 1918? Hva førte denne intervensjonen til?
8. Kommunistene overtok makten i de fleste av nabolandene til Russland. **Sovjetsamveldet** (Sovjetunionen) besto av 15 land. Prøv å finne dem på kartet. Du ser at de 14 andre ligger som en ring rundt Russland.
9. Hvem var «de tre store» som møttes i Jalta i 1944? Hva diskuterte de på møtet?
10. Etter 2. verdenskrig ble nok en gruppe land lagt til som en ytre ring rundt Sovjetsamveldet. Nevn noen av disse landene og finn dem på kartet.
11. Hva var grunnen til at Berlin ble delt i en østlig og en vestlig del etter 2. verdenskrig?.

12. Hvem bygde **Berlinmuren**, og hvorfor gjorde de det?
13. Hvem var det som fant opp uttrykket «*jernteppet*»?
14. **NATO** (North Atlantic Treaty Organization) var en vestlig militærallianse som ble dannet etter 2. verdenskrig. Hvilke nordiske land er medlemmer av NATO, og hvilke er ikke medlemmer?
15. **Sovjetsamveldet** svarte på NATO med å lage en lignende militærallianse for landene i østblokken. Hva het den?
16. Rakettkappløpet mellom Sovjetsamveldet og USA førte til flere farlige situasjoner. Hva hendte under Cubakrisen?
17. Hvem skjøt opp de første fredelige satellittene? Hva ble de kalt? Når skjedde det?
18. Hvem kom først til månen?
19. I 1989 ble den forhatte muren gjennom Berlin revet ned til alles overraskelse. To år etter ble hele Sovjetsamveldet like plutselig oppløst. Hva het den sovjetiske presidenten som gjorde dette?
20. Hva betyr det russiske ordet *glasnost*? Hvem var det som sto for «glasnost-politikken»?
21. Det er mange forklaringer på at dette kjempemessige riket plutselig brøt sammen. Hva tror du var de viktigste grunnene?
22. Hva het det nye Russlands første president? Hva gikk de økonomiske reformene hans ut på?
23. Hva heter Russlands president i 2015?
24. Hva tror du er hovedgrunnen til at det er så mye om å gjøre for Russland å ha kontroll over Krim?